

KARS-BOĞATEPE KÖYÜ GELENEKSEL HALK HEKİMLİĞİ: BİTKİSEL EMLER

TRADITIONAL FOLK MEDICINE PRACTICES DEVELOPING AROUND FOLK BELIEFS IN THE VILLAGE OF BOĞATEPE, KARS: HERBAL REMEDIES

Zehra KIMIŞOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Assoc. Prof. Dr., Kafkas University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature

zehra.kimisoglu@kafkas.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-2029-9321>

Songül KARAKAYA

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Eczacılık ve Meslek Bilimleri Bölümü.

Assoc. Prof., Ataturk University, Faculty of Pharmacy, Department of Pharmacy and Vocational Sciences

songul.karakaya@atauni.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-3268-721X>

Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

Prof. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Prof. Dr. Erzurum Technical University, Faculty of Literature, Department Of Turkish Language and Literature

yzsumbullu@erzurum.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-9841-4970>

Ümit İNCEKARA

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Fen Fakültesi, Biyoloji Bölümü.

Prof. Dr., Ataturk University, Faculty of Science, Department of Biology

uincekara@atauni.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-3283-5841>

Özkan AKSAKAL

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Fen Fakültesi, Biyoloji Bölümü.

Prof. Dr., Ataturk University, Faculty of Science, Department of Biology

ozkanaksakal@atauni.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0760-7502>

Ahmet POLAT

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Fen Fakültesi, Biyoloji Bölümü.

Assoc. Prof. Dr., Ataturk University, Faculty of Science, Department of Biology

ahmetpolat@atauni.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-5172-9753>

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature
TÜRKDED-5, Aralık -December 2022 Rize

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-*Received Date* : 15.11.2022

Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 25.11.2022

Sayfa-*Pages*: 67-77.

Atıf/Citation: Kımışoğlu, Zehra ve diğerleri (2022), “Kars-Boğatepe Köyü Geleneksel Halk Hekimliği: Bitkisel Emler”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi*, 3/2: 67-77.

KARS-BOĞATEPE KÖYÜ GELENEKSEL HALK HEKİMLİĞİ: BİTKİSEL EMLER*

Dr. Öğr. Üyesi Zehra KIMIŞOĞLU¹, Doç. Dr. Songül KARAKAYA², Prof. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ³, Prof. Dr. Ümit İNCEKARA⁴, Prof. Dr. Özkan AKSAKAL⁵, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet POLAT⁶

Özet

Halk şifacılığı insanoğlunun tarih sahnesine çıkışından itibaren halk tecrübesine dayanarak ortaya çıkmış ve çok çeşitli kaynaklardan beslenerek günümüze kadar ulaşmış geleneksel bir sağaltma yöntemidir. Bu kaynaklar arasında dini-sihri uygulamalarla birlikte bitkisel ve hayvansal yöntemler geleneksel tedavi şekillerinin ana izleğini oluşturur. Toplumun “arkaik bilinç”inde yer edinmiş atadan kalma bu pratikler, şifahi ortamda ve genellikle aile büyüklerinin inisiyasyon metoduyla halk tecrübesine aktarılır. Bu çalışmada, Boğatepe köyündeki halk hekimliği uygulamaları bitkisel ‘em’ler üzerinden incelenmiştir. Yaklaşık 650 tür bitkinin doğal yetiştirme alanı olan yörede, yabancı bitkileri çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanan yöre halkı, bu bitkilerden sadece bir kısmını kullanmaktadır. Yörede yetişen bitkiler, yerli halk tarafından şifalı veya yabancı ot olarak değerlendirilip adlandırılmakta ve şifalı bilinen bitkiler yabancı otlardan ayırt edilmektedir. Özellikle yöre halkının 35 kadar bitkinin adını bildiği ve bunlardan bazılarını ise belli hastalıkların tedavisinde kullandığı görülür. Çalışmada, yöresel adlarının da zikredildiği bu bitkilerin neler olduğu, halk ilacı olarak bitkilerin hazırlanış usulleri ve hazırlanan bu ilaçların hangi hastalıklarda kullanıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Boğatepe Köyü, halk inancı, halk hekimliği, em, bitkisel emler.

TRADITIONAL FOLK MEDICINE PRACTICES DEVELOPING AROUND FOLK BELIEFS IN THE VILLAGE OF BOĞATEPE, KARS: HERBAL REMEDIES

Abstract

Folk healing is a traditional method of medicine that emerged based on folk experience since the dawn of humankind on the stage of history, and has survived to the present day by drawing from a wide range of sources. The main topic of these traditional treatment methods

* Bu makalede, “Kars, Ardahan, Iğdır İl Şube Müdürlüklerinin Sınırları İçerisinde Bulunan Köylerde Biyolojik Çeşitliliğe Dayalı Geleneksel Bilginin Kayıt Altına Alınması” projesi kapsamında 19-24.06.2021 tarihinde gerçekleştirilen saha çalışmasının (Boğatepe Köyü) verileri kullanılmıştır.

¹Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. zehra.kimisoglu@kafkas.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2029-9321>.

²Atatürk Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Farmasötik Botanik AD. songul.karakaya@atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3268-721X>.

³Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. yzsumbullu@erzurum.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9841-4970>.

⁴Atatürk Üniversitesi, Fen Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Zooloji Ana Bilim Dalı. uincekara@atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3283-5841>.

⁵Atatürk Üniversitesi, Fen Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Moleküler Biyoloji Ana Bilim Dalı. ozkanaksakal@atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0760-7502>.

⁶Atatürk Üniversitesi, Fen Fakültesi, Biyoloji Bölümü, ahmetpolat@atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5172-9753>.

includes religious-magic practices, alongside herbal and animal-based methods. Having taken their place in the "archaic consciousness" of society, they have been transferred into the folk experience orally – usually upon initiation by family elders. Folk medicine which is generally used in rural settlements due to various socio-psychological and economic reasons develops around the plant flora of a particular inhabited region, and in that region's natural habitat. In practice, 'em' (i.e. folk remedies) made out wild plants are the most prominent. 'Em' made from various limbs (and limb parts) of wild and domestic animals also hold an important place among these treatment methods. This study examines folk medicine practices developing around folk beliefs in the Boğatepe, one of central villages of Kars through the herbal 'em (remedy)'. In the region which is a natural habitat of some 650 plant species, locals use only some of wild plants to treat various diseases. They assess and class the plants growing in the region as either 'medicinal' or 'weed' and then distinguish those they know to be medicinal from weeds. It has been seen that especially local men and women reaching a certain age know the names of roughly 35 plants and use some of them to treat specific illnesses. In this study, what these plants (whose local names are mentioned) are, how they are prepared as folk remedy, and which diseases they are used to treat were investigated.

Keywords: Boğatepe Village, folk belief, folk medicine, remedy, herbal remedies.

Materyal ve Yöntem

Boğatepe Köyü yerleşkesi ve yaylası itibarıyla biyoçeşitlilik açısından zengin bir coğrafyaya sahiptir. Yörede kendiliğinden yetişen pek çok çiçek ve yabani otun yanı sıra köyün coğrafi ve jeolojik özellikleri sayesinde endemik bazı bitkilerin de burada yetiştiği görülür. Türkiye'deki biyoçeşitliliğin en zengin bitki varlıkları arasında gösterilen Boğatepe yaylası yüksek konumu ve ilk-sonbahar aylarında yağın yağmur oranının fazlalığı ile etnobotanik yönünden elverişli bir konumda bulunmaktadır. Yörede İki çeşit tıbbi papatya ve 1 endemik papatya çeşidi yayılım göstermektedir. Ayrıca karkas kantaronu adıyla bilinen bir kantaron bitki çeşidi de yine bu florada yetişen bitkiler arasındadır.

Yöredeki zengin bitki örtüsünde yetişen yabani otlar ve bitkiler öteden beri uygulanagelen halk şifacılığında köyün sakinlerince hastalıkların sağaltılmasında bitkisel halk ilaçları hazırlanarak kullanılmıştır. Söz konusu coğrafyada yetişen 29 kadar bitkinin halkın tecrübi bilgisiyle birleşerek halk ilaçlarının hammaddesi niteliğinde kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Araştırmaya konu olan saha, 19-24/06/2021 tarihleri arasında "Bölge Müdürlüğümüze Bağlı (Kars, Ardahan, Iğdır) İl Şube Müdürlüklerinin Sınırları İçerisinde Bulunan Köylerde Biyolojik Çeşitliliğe Dayalı Geleneksel Bilginin Kayıt Altına Alınması" projesi kapsamında araştırılmıştır. Bir botanik, etnobotanik, zoolog ve halk bilimi uzmanı tarafından gerçekleştirilen saha çalışmasında 'derleme' birincil yöntem olarak kullanılmış 'yönlendirilmiş görüşme' ve 'gözlem' de çalışmada başvurulan diğer yöntemler arasında yer almıştır. Görüşmeler, halk ilaçları hakkında geleneğin taşıyıcıları konumunda bulunan köyün 50 yaş üstü sakinleriyle yapılmış kaynak kişilerden yöre ve civarında yetişen bitkilerin hangileri olduğu, bu bitkilerin yöresel adları, halk hekimliğindeki kullanım alanları ve pratikleri üzerine bilgiler alınmıştır. Özellikle çeşitli hastalıklarda dahili-harici olarak kullanılan 29 bitki ismine ulaşılmış ve bu bitkilerin Türkçe ve yöresel adlarıyla Latince adları bir tabloda gösterilmiştir. Tablodaki Latince adlar ve familyaları International Plant Names Index, Türkçe adlar Türkçe Bitki Adları Sözlüğünden ve yöresel adlar ise kaynak kişilerden sağlanmıştır.

Giriş

Kars merkezden yaklaşık 50 km uzaklıkta bulunan Boğatepe köyü, Allahuekber Dağlarının eteklerinde kurulmuş küçük bir kırsal yerleşimdir. Uzun bir tarihi geçmişe sahip olan köyde, 93

Harbinde Rus işgali altında kalan Kars ve çevresinde Ruslar'ın bölgeye yerleştirdiği 'Malakan'lar, uzun yıllar boyunca burada yaşamışlardır. (KK-3) Peynircilikle uğraşan *Malakanlar geçimlerini bu şekilde sağlamışlar ve "peynir yapılan ve iyi cins hayvan yetiştirilen yer"* (Çağbayır 2017: 6524) anlamına gelen 'zavot' sözcüğü de köyün ilk adı olmuştur. 1930'lardan sonra yöreye *Kars'ın yerli halklarından biri olan 'Terekeme' topluluğu yerleştirilmiş ve köyün adı da Boğatepe olarak değiştirilmiştir.* (Abacıralı ve Korkusuz 2020: 210).

Yerli halk, Malakanlardan kalma peynircilik işini ilerletmiş ve köyde birçok peynir üretim tesisi kurulmuştur. "*Malakanların Kars ve çevresine bıraktıkları kültürel kalıntılar oldukça fazladır. Dönemin bölge halkları ile dostluk sınırları içerisinde ilişki kuran Malakanların, tarımsal üretim stili, ahırları, değirmenleri, yolları, köprüleri mezarlıkları gibi farklı öğeleri bölgenin kültürel zenginliğini artırmıştır.*"(Abacıralı ve Korkusuz 2020: 211). Temel geçim kaynağının hayvancılık olduğu köyde peynircilik ve özellikle gravyer peynir ve kaşar peyniri üretim tesisleri yerli halkın kısıtlı olan geçim kaynaklarını artırmaya yardımcı olmuştur.

Yüksek rakımlı ve karasal iklimin hâkim olmasına rağmen kalabalık bir nüfusa sahip olan köyde, kadın girişimci Zümran Ömür'ün anlattıklarına göre, 2000 yılında meydana gelen bir trafik kazasında 22 kişi hayatını kaybetmiş ve köy bu trajik olayın ardından göç vermeye başlamıştır. Yörenin kadın girişimcilerinin öncülüğünde köyden göçü engellemek ve yerli halkı alternatif işlere yönlendirmek için 2002 yılında 'Boğatepe Çevre ve Yaşam Derneği' kurulmuştur. 2007'den sonra faaliyetlerini hızlandıran ve günümüzde 45 kadın ve 15 erkek üyeye ulaşan dernek; yörenin zengin bitki biyoçeşitliliğinin tanımlanması, köydeki yerel bitkiler ile tıbbi aromatik bitkilerin tespit edilerek bu bitkilerin kullanım alanlarının, saklama ve kurutulma şartlarının belirlenmesi ve elde edilecek ürünlerden yerel ekonomiye katkı sağlanması için çalışmalarını sürdürmektedir. Ayrıca, köyü tanıtmak ve yerli-yabancı turizmi çekmek için 2005 yılında eski peynircilik üretim malzemelerinin sergilendiği 'Boğatepe Köyü Peynir Müzesi' kurulmuştur. (KK-1)

Kars-Boğatepe Köyü Geleneksel Halk Hekimliği: Bitkisel Emler

İnsanın kendisini ve doğayı anlamlandırma çabası çok eski çağlardan beri ontolojik sorulara neden olmuş, erken çağlarda başlayan bu sorunsallar insan-doğa bağlamında yoğunluk kazanmıştır. İnsanoğlu içinde yaşadığı ve barındığı doğaya karşı duyduğu kimi zaman korku kimi zaman ise saygıdan dolayı onu kutsallaştırmış ve her zaman doğayla iç içe yaşamayı bilmiştir. Modern insan zihniyetine göre sıradan gelen bir hava olayı ilksel insan için bilinmezliklerle dolu bir durumdur. Gök gürlmesi, şimşek çakması gibi doğa olaylarını çözümlenebilmek için inandığı kutsal güce veyahut doğanın kendisine sığınan ilksel insan bu tutumunu geçirdiği çeşitli rahatsızlıklar ve hastalıklar karşısında da sürdürmüştür. Psikolojik ve fizyolojik hastalıklarda 'dini-sihri' uygulamalarla birlikte hammaddesi doğadan elde edilen 'em'leri kullanmak halk tecrübesine dayalı bir sağlık mekanizmasının doğmasına neden olmuş ve halk inanışlarının yayılmacı ve kolektif yönüyle de bu mekanizmanın gelişmesi sağlanmıştır.

Tarihteki ilk şifacıların, kam adı verilen mensubu olduğu boyun dini-sihri uygulamalarını yerine getirmekle sorumlu mistik kişiler olduğu söylenebilir. Toplumların pagan ve animist dönemlerinde kutsal güçlerle iletişime geçip insanlarla bu güçler arasında arabuluculuk yapmak kamların başlıca görevleri arasında sayılmıştır. Özellikle animist bir anlayış benimseyen bu kişiler kutsallaştırıp bazen de tapındıkları doğa ve doğanın tüm unsurlarını amaçları doğrultusunda kendilerine materyal olarak kullanmışlardır.

Kam bir hastalığı sağaltmak, yok etmek ya da başka bir nesneye geçirmek için çeşitli ritüeller gerçekleştirir. Ritüeline öncelikle yardımcı ruhunu çağırarak başlar ve giysisindeki her bir parçayı aksesuar amacıyla değil işlevsel birer öğe olarak kullanır. Ayrıca kamın elindeki davul,

davulun tokmağı, hançer ve ip türünden malzemeler, sağaltma işlemi için gerekli olan bir dizi işlemin bir parçasıdır. ‘Parpılama’, ‘alazlama’ gibi büyüsel tarzdaki pratikler çeşitli rahatsızlıklarda her kamın başvurduğu temel sağaltma yöntemleri içerisinde yer alır.

Çok çeşitli sağaltma formlarının bulunduğu kam literatüründe çeşitli yabancı otlar, özel yöntemlerle hazırlanan doğal bitki konsantreleri, çaylar, solüsyonlar, yine otlardan hazırlanan çeşitli merhemler, kamların çeşitli fiziksel hastalıklarda kullandıkları bitkisel droglardır. Genellikle atalardan kalıtsal yollarla geçen kamlık öğretisinde şifacı rolündeki kamın elindeki geleneksel ilaç formüllerini bir giz (sır) olarak saklaması ve toplumun diğer üyeleriyle paylaşmaması esastır. Bu durum Anadolu’daki ‘ocakçı’ ve ‘sımıkçı’ denilen halk şifacılarının durumuyla benzerdir. Bakışlık/şamanlık geleneği zamanla Orta Asya’dan Anadolu’ya yayılarak halk hekimliğine kaynaklık etmiş ve bu gelenek toplumun kültürel potasında eriyerek günümüzdeki şeklini almıştır.

Anadolu’nun pek çok yerinde geleneksel şifacılık uygulanan yerel tedavi yöntemleriyle nesilden nesile aktarılmış ve sadece şifacılar tarafından değil bu geleneğe merakı ve isteği olan kişilerce de uygulanagelmıştır. Öyle ki bu gelenek etrafında çeşitli halk terimleri türemiş; *halk ilacı*, *merhemi* (Çağbayır 2017:1783) anlamında ‘em’, bu sözcükten türeyen ‘emçi’ halk ağzında sıklıkla kullanılan kavramlar olmuştur. Ayrıca ‘sımıkçı’, ‘otacı’, ‘ocakçı’, ‘halk ebesi’ gibi isimler de türemiş ve halk ağzında yaygınlıkla kullanılmıştır.

Kars’ın merkez köylerinden Boğatepe Köyü, halk hekimliğinin yoğunlukla uygulandığı kırsal yerleşim yerlerinden biridir. Zengin ve çeşitli bitki örtüsüyle şifacılığın yapılabileceği en uygun doğal ortamlardan birine sahip olan Kuzey Anadolu Bölgesinde bu gelenek geçmişten günümüze kadar canlı bir şekilde yaşatılmaktadır. Yerli halk yüksek yaylalarda kendiliğinden yetişen birbirinden çeşitli bitkileri ve otları, atalardan gelen bilgi ve tecrübeyle sentezleyerek halk hekimliği gibi geleneksel yaşam formlarında kullanılmaktadır.

Kırsal yaşam şartlarının hüküm sürdüğü yörede geleneksel bilginin köyün hem kadınları hem de erkekleri tarafından işlenerek değerlendirildiği görülür. Teknolojinin ve tıbbın henüz gelişmediği dönemlerde kolayca ulaşabilecekleri doğal maddeleri kullanarak onlardan hastalıklara karşı çare arayıp üretmek ise özellikle anaerkil çağlardan beri ailenin bakımı ve koruyuculuğunu üstlenen kadınların yaptıkları pratiklerdir.

Boğatepe Köyündeki halk hekimliğinin uygulanma alan ve şekilleri, Türkiye’nin çeşitli yörelerinde uygulanan yöntemlerle aynı genel başlıklar altında toplanabilir:

I- Dini-sihri pratikler

II-Bitkisel pratikler

III-Hayvansal pratikler

IV-Madensal pratikler (Doğan 2011: 123).

Bu pratikler arasında bitki çeşitliliğinin 650’yi bulduğu bölgede 29 kadar yabancı bitkiyi köy halkının çeşitli hastalıklarda farklı yöntemler uygulayarak kullandıkları görülmektedir. Yörede cilt hastalıklarından, kadın hastalıklarına, göz, kulak-burun-boğaz, sindirim, dolaşım, boşaltım, psikolojik ve sinir sistemi rahatsızlıklarına kadar geniş bir çizelgede bu bitkilerin kullanım alanları mevcuttur.

Boğatepe Köyü Halk Hekimliğinde Kullanılan Bitki Adları

No	Türkçe-Yöresel Adı	Latince Adı	Familya
1	Altın otu	<i>Helichrysum arenarium</i> (L.) Moench	Asteraceae
2	Aslankuyruğu	<i>Leonurus cardiaca</i> L.	Lamiaceae

3	Aslanpençesi, göğebakan	<i>Alchemilla vulgaris</i> auct.	Rosaceae
4	Bağa yaprağı, sınırlı ot	<i>Plantago lanceolata</i> L.	Plantaginaceae
5	Civanperçemi, kılıç otu	<i>Achiella millefolium</i>	Asteraceae
6	Çayırduğmesi	<i>Poterium sanguisorba</i> L.	Rosaceae
7	Çobançantası, acıgıcı	<i>Capsella bursa-pastoris</i> (L.) Medik.	Brassicaceae
8	Dulavrat otu, filkulağı	<i>Arctium tomentosum</i> Mill.	Asteraceae
9	Ebengömece	<i>Malva neglecta</i> Wallr.	Malvaceae
10	Evelik, labada	<i>Rumex patientia</i> L.	Polygonaceae
11	Gözlük otu	<i>Euphrasia officinalis</i> f. curta Fr.	Orobanchaceae
12	Gümüşi beşparmak	<i>Potentilla erecta</i> (L.) Raeusch.	Rosaceae
13	Hatımparmağı	<i>Cirsium arvense</i> (L.) Scop.	Asteraceae
14	Isırgan, gıcır diken	<i>Urtica dioica</i> L.	Urticaceae
15	Kafkas Kantaronu	<i>Hypericum davisii</i> N.Robson	Hypericaceae
16	Kantaron, kaymak çiçeği	<i>Hypericum venustum</i> Fenzl	Hypericaceae
17	Karahindiba, kızazeze	<i>Taraxacum macrolepium</i> Schischk.	Asteraceae
18	Kekik, kek otu	<i>Thymus sipyleus</i> Boiss.	Lamiaceae
19	Kımı, hımı	<i>Malabaila dasyantha</i> Fisch. & C.A.Mey. ex K.Koch	Apiaceae
20	Kurtpençesi	<i>Lycopodium clavatum</i> L.	Lycopodiaceae
21	Kuş otu	<i>Stellaria media</i> (L.) Vill.	Caryophyllaceae
22	Kuşburnu	<i>Rosa canina</i> L.	Rosaceae
23	Kuzukulağı	<i>Rumex crispus</i> L.	Polygonaceae
24	Madımak, kuşekmeği	<i>Polygonum aviculare</i> L.	Polygonaceae
25	Nilüfer çiçeği	<i>Nymphaea alba</i> L.	Nymphaeaceae
26	Papatya	<i>Euryops pectinatus</i> (L.) Cass.	Asteraceae
27	Sarı yoğurtçu otu, yoğurt otu	<i>Galium verum</i> L.	Rubiaceae
28	Unluca	<i>Chenopodium album</i> L.	Amaranthaceae
29	Yarpuz	<i>Mentha pulegium</i> L.	Lamiaceae

Yöredeki çeşitli hastalıklarla bu hastalıklarda kullanılan bitkiler ve kullanım metotları şu şekilde sıralanabilir:

Altınotu: Böbrek ve idrar yolu iltihaplarında altın otu çay şeklinde demlenerek rahatsızlık geçinceye kadar günde 1 su bardağı kadar içilir. (KK-4). Benzer uygulamanın Osmaniye halk hekimliğinde de uygulandığı görülür. “Altınotu ve anason yaprağı kaynatılarak suyu içilir.” (Karakas 2016 s: 251).

Aslankuyruğu: Kalp ve damar sağlığını korumak için periyodik olarak çay şeklinde demlenerek içilir. (KK-1).

Aslanpençesi (Göğebakan): Yörede göğebakan adıyla bilinen bitki, rahim ve yumurtalık iltihaplarında enfeksiyon geçinceye kadar çay şeklinde demlenerek içilir.(KK-4).

Bağa yaprağı (Sinirli ot): Her iki adla da yaygın olarak anılan bu bitki yöre insanının vücudun iltihabi durumlarında ve yaralanmalarda en çok başvurduğu yabancı otların başında gelir. Eklem yerlerinde oluşan iltihaplanmaların yanı sıra kesik, şişme gibi çeşitli yaralanmalarda bağa yaprağı çiğ olarak o bölgeye sarılır. (KK-3).

Civanperçemi (Kılıçotu): *Mitolojide venüs otu olarak da bilinen cinsellik ve aşkla özdeşleştirilen* (Gezgin 2021s: 85) civanperçemi rahim ve yumurtalık iltihaplarında enfeksiyon geçinceye kadar çay şeklinde demlenerek içilir. (KK-4).

Çayır düğmesi: Rahim ve yumurtalık iltihaplarında enfeksiyon geçinceye kadar çay şeklinde demlenerek içilir. (KK-4).

Çobançantası (Acıgıcı): Kalp ve damar sağlığını korumak için periyodik olarak çay şeklinde demlenerek içilir. (KK-1).

Dulavrat otu (Filkulağı): Saç dökülmelerine karşı bir tutam dulavratotu günde 5 dk kaynatılarak suyu her gün taze olarak içilir. (KK-2).

Ebegümece (Ebemgömece) : Eklemlerdeki iltihaplanmalarda çay şeklinde demlenerek içilir.(KK-3). *Ayrıca çocuk sahibi olmak için yapılan pratiklerde Ebem gümece otu rahime temas ettirilir.* (Öncül 2013: 2033)ve (KK-1). *“Ebem gümece otuna verilen güç ise bir anlamda yaşanan sıkıntının çözümlenmesi yolunda bir olumsuzluğun ortadan kaldırılmasına yöneliktir. Temas büyüğü kapsamında parça bütün ilişkisi içerisinde ebem gümece otu, düzenleyici bir rol görevini yerine getirir.”* (Öncül 2013: 2034).

Evelik (Labada): Evelik otu kaynatılarak çay şeklinde boğaz ağrısı geçinceye kadar her gün içilir. (KK-2).

Gözlük otu (Göz otu): Göz iltihaplanmalarında çay şeklinde demlenerek içilir. (KK-1). Benzer uygulamalar Türkiye'nin çeşitli yerlerinde de yapılır. Manisa Yörük köylerinde *“Bir tencere kaynamış su içine göz otu tohumları atılır. Hasta başında bez bir örtü ile buharı gözüne tutar. Gözden kurtlar düşeceğine inanılır.”* (Altan 2000 s:62). Yine Giresun- Şebinkarahisar'da gözde çıkan arpacık iltihabında göz otu kullanılır. *“Göz damarları hastalıklarında bu bitki çayı kullanıldığında çok büyük etkiler meydana gelir. Bu nedenle birçok insan bu çayı bir pamuk yardımı ile uzun süre gözlerinin altına sürerler.”* (Avcıoğlu 2017 s: 112).

Gümüşi beşparmak otu: Doğum ve güneş lekelerinde gümüşi beşparmak otu çay gibi demlenip her gün lekenin olduğu bölgeye uygulanır. (KK-4).

İshale karşı gümüşi beşparmak otu, çay şeklinde demlenerek içilir. (KK-2).

Hatımparmağı: Vücudun direncini artırmak ve demir ihtiyacını karşılamak için hatım parmağı otu, çay şeklinde içilir. Ayrıca yemeği yapılır. (KK-1).

Isırgan otu (Gıcır diken): Bağışıklık güçlendirmek için Isırgan otu çay gibi demlenip düzenli olarak içilir. (KK-3).

Eklem ve romatizma ağrılarında Isırgan otundan elde edilen yağ, eklem ve romatizma ağrılarında periyodik olarak uygulanır. (KK-2). Ayrıca Çiğ ısırgan otu, ağrılı bölgeye vurma yöntemiyle aralıklarla uygulanır. (KK-2). Yetişme alanı açısından çok geniş bir coğrafyaya yayılabilen Isırgan otu, *“Anadolu'daki Hidrellez ritüellerinde de yıl boyu gençlik ve sağlık kazanmak için insanlar yeşil otlarda yuvarlanır ve ısırgan otlarıyla birbirlerini*

döverler.”(Gezgin 2021 s: 171.) Ayrıca Manisa Düzlen köyünde de ısırgan otu dövülür ve ağrıyan yere sarılır.(Altan 2000 s: 111).

Kafkas kantaronu: Doğu Anadolu Bölgesinin yüksek kesimlerinde yetişen ve endemik bir bitki olan kافkas kantaronundan elde edilen yağ mide yaralarının iyileştirilmesinde düzenli olarak tüketilir. (KK-3).

Sarı kantaron (Kaymak çiçeği): Eklem ve romatizma ağrılarında kantaron bitkisinden elde edilen yağ eklem yerlerine sürülür. (KK-1). Ayrıca mide yaralarında yağı tüketilir. (KK-3). Aynı uygulamaya Osmaniye halk hekimliğinde “ *Kantaron otu mide ağrılarına, ülsere de iyi gelmektedir. Mide ağrısı çekenlerin kantaron otundan yapılan ilacı içmeleri gerekmektedir. Son zamanlarda köy halkının en çok kullandığı doğal ilaçlardan biri kantaron otuyla yapılan ilaçtır.*” (Karakaş 2016 s: 212) ve *Şebinkarahisar halk hekimliğinde* (Avcıoğlu 2017 s: 96) rastlanır.

Karahindiba (Kızazeze): Karaciğer kist oluşumunda çay şeklinde demlenerek içilir. Ayrıca yaprakları çiğ olarak tüketilir.(KK-1).

Dağ kekiği (kek otu): Şeker hastalığında çay şeklinde demlenerek içilir.(KK-1).

Çocuk sahibi olmak için Boğatepe köyünde ve Kars’a bağlı bazı yörelerde de aynı uygulamanın yapıldığı görülür. “*Akyaka ’ya bağlı Esenyayla köyünde uygulandığı gibi kuşburnu ve kek otundan hazırlanan çay içilir.*” (Balkaya 2016: 185-186) ve (KK-1).

Tansiyon düzenleyici olarak ve şeker hastalığına karşı çay şeklinde demlenerek içilir.(KK-1). Aynı uygulama Osmaniye halk hekimliğinde de (Karakaş 2016 s: 238) görülür.

Kımı (Hımı): Kan sulandırıcı olarak kımı otu, çiğ halde yenir. (KK4).

Kurtpençesi: Rahim ve yumurtalık iltihabında çay şeklinde demlenerek içilir. (KK-1).

Kuş otu: Bağışıklık güçlendirmek için (demir vitamini) çay şeklinde demlenerek içilir ayrıca yemeği yapılır. (KK-1).

Kuşburnu: Vücut iltihaplanmalarında kuşburnu kökü kaynatılarak içilir. (KK-3). Ayrıca çocuk sahibi olmak için çayı düzenli olarak içilir.(KK-1).

Kuzukulağı: Kan sulandırıcı olarak çiğ halde yenir. (KK-4.)

Madımak (Kuşekmeği): Saç beyazlarına karşı düzenli olarak çay şeklinde demlenip içilir.

Nilüfer Çiçeği: Kadın hastalıklarında çay şeklinde demlenerek içilir. (KK-1).

Papatya çiçeği: Sinüzite karşı papatyadan ve yörede yetişen ‘endemik papatya’ çiçeğinden hazırlanan buhar, buruna çekilir. (KK-4).

Sarı Yoğurtçu Otu (Yoğurt Otu): Ses tellerini açmak için yoğurdun tarihte ilk mayalandığı bitki (KK-1) olan yoğurt otu, kaynatılıp demlenerek çay şeklinde içilir. (KK-1).

Unluca otu: Bağışıklığı güçlendirmek için çay şeklinde içilir ve yemeği yapılır. (KK-1).

Yarpuz otu: Güneş çarpmalarında çay şeklinde demlenerek içilir. (KK-2).

Sonuç

Tarihi kökeni şamanlık/ bakışılık dönemlerine kadar uzayan halk hekimliği, Anadolu’da dönüşüme uğramış ve ilk şifacılar olan kamlar görevlerini ocakçı, sınıkçı veya emçi denilen halk şifacılarına devretmişlerdir. Şifacılık, özellikle şehir merkezlerinden ziyade kırsal bölgelerde gelişmiş ve bu şifahi bilgiler bu bölgelerde korunmuştur. Boğatepe Köyü sakinleri de geleneksel hayat tarzının ve tecrübesinin yaşandığı yörelerden biri olarak halk hekimliği geleneğini, geçmişte köydeki şifacılarla günümüzde ise belli bir yaşın üstündeki kadın-erkek uygulayıcılar tarafından yaşatmaktadır.

Yörede çok çeşitli sağaltma yöntemleriyle birlikte bitki ve otlardan hazırlanan bitkisel emlerin, yerli halkın hastalıklar karşısında en sık başvurduğu yöntem olduğu saptanmıştır. Altın otu, aslankuyruğu, bağa yaprağı, civanperçemi, çayır düğmesi, çobançantası, dulavrat otu, ebegümece, evelik, gözlük otu, gümüşişeparmak, hatımparmağı, ısırgan, kantaron, karahindiba, kekik, kımı, kurtpençesi, kuş otu, kuşburnu, kuzukulağı, kuşekmeği, nilüfer çiçeği, papatya, sarı yoğurtçu otu, unluca, yarpuz gibi bitkiler yöre halkının hastalıklar karşısında başvurdukları bitkiler arasındadır. Bununla birlikte yörede kafkas kantaronu ve sarıpatatya gibi endemik bitkilerin varlığı da araştırmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Yörede kendiliğinden yetişen bitkilerin halk tarafından çeşitli hastalıkların ve bazı bitkilerin ise birden fazla hastalığın tedavisinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Altın otu böbrek ve idrar yolu iltihaplarında; aslankuyruğu, çobançantası ve kalp-damar hastalıklarında; aslanpençesi, civanperçemi, çayır düğmesi, kurtpençesi ve nilüfer çiçeği rahim ve yumurtalık iltihaplarında; hatım parmağı, ısırgan otu, kuş otu, unluca ve kuşburnu bağışıklığı güçlendirmek için; bağa yaprağı, ebegümece, ısırgan otu eklem ve romatizma hastalıklarında çay şeklinde demlenerek içilir. Sarı kantaron yağı romatizma hastalıklarında eklem yerlerine sürülür. Öncelikle modern tıbbın gereklerini yerine getiren yerli halkın halk hekimliğini ‘tamamlayıcı tıp’ olarak gördüğünü ve bu gelenekten bilinçli bir şekilde yararlandığını söylemek mümkündür.

Teşekkür

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğüne, 13. Bölge Müdürlüğü Ardahan Şube Müdürlüğü’ne, 13. Bölge Müdürlüğü Iğdır Şube Müdürlüğü’ne ve 13. Bölge Müdürlüğü Kars Şube Müdürlüğü’ne “Ardahan İli Biyolojik Çeşitliliğe Dayalı Geleneksel Bilginin Kayıt Altına Alınması”; “Iğdır İli Biyolojik Çeşitliliğe Dayalı Geleneksel Bilginin Kayıt Altına Alınması” ve “Kars İli Biyolojik Çeşitliliğe Dayalı Geleneksel Bilginin Kayıt Altına Alınması” projelerini destekledikleri için teşekkür ederiz.

Kaynak Kişiler

KK-1- Zümran Ömür, Kars-Merkez-Boğatepe Köyü, 50, ilkokul, ev hanımı-girişimci, 19.06.2021.

KK-2- Nigar Koçulu, Kars- Merkez-Boğatepe Köyü, 58, ortaokul, ev hanımı, 19.06.2021.

KK-3-Emine İsmailoğlu, Kars-Merkez-Boğatepe Köyü, 80, okuryazar değil, ev hanımı. 19.06.2021.

KK-4-Seçim Ömür, Kars-Merkez-Boğatepe Köyü, 65, lise, ev hanımı. 19.06.2021.

Kaynakça

Abacıralır, Derya. ve Korkusuz Tolga (2020), “Boğatepe (Kars) Köyünde Kırsal Turizm Faaliyetlerinin Coğrafi Bir Bakış Açısı ile İncelenmesi”, Social Science Development Journal,(5), 203-220.

Altan, Selim (2000), Manisa Tıp Folkloru Manisa Yörük Köylerinde Bilinen Halk Tedavileri, İzmir: Akademi Kitabevi.

Avcıoğlu, İlker (2017), Şebinkarahisar Halk Hekimliği Uygulamaları, Ankara: Gece Kitaplığı.

Balkaya, Âdem (2016), “Kars’ta Doğum Adetleri”. ZfWT, 8 (1/2/3), 183-195.

Çağbayır, Yaşar (2017), “em”. Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük. Cilt 2. İstanbul: Ötüken Neşriyat. 1783.

Çağbayır, Yaşar (2017), “zavot”. Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük. Cilt 5. İstanbul: Ötüken Neşriyat.6524.

- Doğan, Şaban (2011), XIV.-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinde Halk Hekimliği İzleri, Milli Folklor, (89), 120-132.
- Gezgin, Deniz (2021), Bitki Mitosları, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Karakaş, Ayhan (2016), Değişim Sürecinde Osmaniye Halk Hekimliği, Adana: Karahan Kitabevi.
- Öncül, Kürşat (2013), “Kars Örneğinde Halk Hekimliğinin Arkaik Unsurları”, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 8 (1), 2031-235.
- Turhan Baytop (2015), Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları.

Extended Abstract

Folk medicine which usually finds a field of application in rural settlements due to various sociopsychological and economic reasons develops in the natural habitat of a region where people live and around its herbal flora. In folk practices, ‘em treatment (folk medicines)’ prepared from wild plants is placed on the top; whereas, ‘em treatment’ obtained from various organs and organ parts of wild and domestic animals and healing methods obtained from mineral and particularly soil have an important place in folk medicine. Herbal em treatment are among natural methods that have long been used by people in physiological disorders. It is known that first healers in history were shamans. One of the major tasks of shamans who were responsible for fulfilling the religious and magical practices of their community was to heal or migrate illnesses. Among the treatment methods of shamans who primarily detected the illness of a sick person was mainly to produce natural medicine from plants and put it into practice. This tradition which came to Anatolia from Central Asia as a heritage by transforming corresponded to folk healers in Anatolia who were called as “emci, sımıkçı, and ocaklı”. In Boğatepe Village, the local people are usually familiar with plants used in healing. Indeed, people who have healers in their families have more knowledge about these plants and application methods. In any physiological disorder, they use traditional knowledge and methods, besides modern medicine. A traffic accident that occurred in 2000 became a turning point for the village. As a result of works started particularly by female enterprisers to improve the pessimistic appearance of the village, ‘The Boğatepe Environment and Life Association’ was established in the village. The association continues its works for the purpose of detecting the rich fauna of the village, determining the usage areas, storage and dehydration conditions of these plants and contributing to the local economy through the products to be obtained. In particular, the female enterprisers of the village have conducted leading studies on the plants that grow naturally in the aforementioned flora, within the scope of the association. However, the residents of Boğatepe have prepared natural folk medicine from the wild plants that grow in their area, as in the practices in Anatolia and used this medicine since ancient times. The interviews conducted with the local people demonstrated that men and women especially at a certain age used traditional methods when preparing folk medicines in various illnesses. Among these methods, the primary one was usually the consumption of the roots, leaves or flowers of plants as tea. Almost all plants in the area are herbs that can be consumed this way and people even consume some of them as food. Plants that are used internally are also used externally and ointments are prepared by mixing the plants. Some herbs with a vast area of usage such as nettle are consumed unbaked. People also apply these herbs on their bodies with hitting method. The high geographical region where Boğatepe was established has provided an advantage in terms of plant diversity and a flora-rich fauna has developed in the area. Plants such as ceterach, lion’s tail, plantain leaf, yarrow, great burnet, shepherd's purse, arctium lappa, tall mallow, yellow dock, euphrasy, silver cinquefoil, hatımparmağı, nettle, gentian, dandelion, thyme, kımı, bistort, mayflower, rose hip, sorrel, mallow, lotus flower, daisy, sarı yoğurtçu otu, unluca and pennyroyal, which can also be found in other regions in Turkey, are among the plants used by the local people against illnesses. In addition, the area has endemic plants such as caucasian gentian and chamomile. Ceterach is consumed as tea against nephritis and urethritis, lion's tail and shepherd's purse against cardiovascular diseases, lady's mantle, yarrow, great burnet, bistort and lotus flower against metritis and ovarian inflammation, hatımparmağı, nettle, mayflower, unluca and rose hip to boost the immunity, and plantain leaf, tall mallow and nettle against arthritic and rheumatic diseases. Hypericum perforatum oil is applied on joints in rheumatic diseases. People also use natural plants and herbs against a variety of illnesses. It is noteworthy that a plant is used in various ways and against different illnesses. Additionally, these plants and herbs that are used

against illnesses in the area are mostly known and used with their local names. In the village, plantain leaf is known as hoary plantain, yarrow as tipton weed, shepherd's purse as acıgıcı, arctium lappa as goosefoot plant, yellow dock as patience dock, nettle as gıcır diken, gentian as kaymak çiçeği, dandelion as kızazeze, thyme as kek otu, kımı as hımı, knotweed as crabgrass, and sarı yoğurtçu otu as yoğurt otu. During the preliminary interviews, it was determined that a crowd of people in the village which could be defined as young population were only familiar with the most common of these plants and did not have adequate information and sources for a review study. In this context, as a result of the review studies, it was found that the villager women of a certain age who were the transmitter of the tradition made a greater contribution to the study. In the village which has a limited population, the female enterprisers have apparently improved themselves on this matter and contributed to the silhouette of the village. Also it was found that during the date range when the review studies were conducted, there was no healer living in the village and the local people used these plants and herbs with what they had heard and learned from their first generation elders. It was determined that the local people who principally used modern medicine methods used these natural plants and herbs in an utterly careful way and within certain measures and periods in the present day.